

COLOR SYMBOLS AND THEIR POETIC FUNCTION IN THE STRUCTURE OF CEREMONIAL LYRIC

Mohichehra Yoqubovna Ruzieva

*PhD in Philology, Professor
Bukhara State Pedagogical Institute
Bukhara, Uzbekistan*

moxichexra.ruziyeva1981@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0106-3252>
<https://doi.org/10.36078/1778859409>

Abstract. This article provides a scientific analysis of the role of color symbolism in ritual folklore, its ancient roots, and its spiritual and cultural significance. The study highlights the symbolic meanings of colors formed in connection with animistic, totemistic, and shamanistic beliefs. Particular attention is given to the use of white, black, red, blue, and yellow colors in the shamanic rituals of the Uzbek people, including *badik* chants, wedding, and funeral ceremonies, as well as to the analysis of their magical and aesthetic functions. The article reveals the symbolic meanings of colors associated with the major stages of human life — birth, marriage, and death. In addition, the poetic and psychological functions of color images in folk songs and ritual chants are also examined. The purpose of the study is to determine the significance of color symbolism in folk creativity and its role in shaping the народ worldview by presenting the historical-genetic roots of color symbols, their mythological and religious interpretations, artistic and aesthetic features, and their classification within folk poetics. Within this objective, the following tasks were defined: identifying the genesis of poetic symbols related to colors — clarifying their origin, historical formation, and stages of development; studying the factors that contributed to the formation of aesthetic attitudes toward color — identifying social, cultural, religious, and mythological foundations of this process; demonstrating the representation of attitudes toward colors in ritual and non-ritual folklore samples, and analyzing their poetic and functional features. The object of the study includes the main genres of Uzbek oral folklore — epics (*dastans*), fairy tales, *lapars*, songs, riddles, proverbs, and samples of children's folklore collected in multi-volume publications. The subject of the study consists of symbolic color images found in Uzbek oral folklore, their semantic layers, poetic functions, and aesthetic significance. The research examines the representation of color symbols in folklore genres (epics, fairy tales, lapars, songs, proverbs, riddles, and children's folklore), their historical and mythological roots, and their artistic interpretation. The study employs descriptive, comparative-typological, psychological, and комплекс analytical methods. The research results demonstrate that color symbolism is closely connected with the folk worldview, mythological concepts, and social experience. The article serves as an important source for studying the genesis and functional features of color symbols in ritual folklore.

Keywords: ritual folklore; color symbolism; shamanic rituals; badik chants; ritual lyrics; color symbols; magical beliefs; animism; totemism; mourning rituals; wedding ceremonies; folk songs.

RANG RAMZLARI VA ULARNING MAROSIM LIRIKASI TARKIBIDAGI POETIK FUNKSIYASI

Mohichehra Yoqubovna Ro'ziyeva

*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Buxoro davlat pedagogika instituti
Buxoro O'zbekiston*

Annotatsiya. Maqolada marosim folklorida rang simvolikasining o'rni, uning qadimiy ildizlari va ma'naviy-madaniy mazmuni ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda ranglarning animistik, totemistik va shomonistik qarashlar bilan bog'liq holda shakllangan ramziy ma'nolari yoritildi. Ayniqsa, o'zbek xalqining shomon marosimlari, badik ayimlari, to'y va motam marosimlari misolida oq, qora, qizil, ko'k va sariq ranglarning qo'llanilishi hamda ularning magik va estetik vazifalari tahlil etildi. Maqolada ranglar orqali inson hayotining muhim bosqichlari — tug'ilish, nikoh va o'lim bilan bog'liq marosimlardagi ramziy ma'nolar ochib berildi. Shuningdek, xalq qo'shiqlari va marosim ayimlarida rang obrazlarining poetik va psixologik vazifalari ham ko'rsatib o'tildi. Tadqiqot maqsadi rang ramzlarining tarixiy-genetik ildizlari, mifologik va diniy talqinlari, badiiy-estetik xususiyatlari hamda xalq poetikasidagi tasnifini keltirish orqali rang simvolikasining xalq ijodidagi ahamiyati, uning xalq dunyoqarashini shakllantirishdagi o'rnini belgilashdan iborat. Shu maqsad doirasida rangga oid poetik ramzlarning genezisini aniqlash, ularning kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini yoritish; ranglarga nisbatan estetik munosabatning shakllanishiga sabab bo'lgan omillarni o'rganish bu jarayonda ijtimoiy-madaniy, diniy va mifologik asoslarni aniqlash; marosim va nomarosim folklori namunalari ranglarga munosabatning ifodasini ko'rsatib berish; ularning poetik va funksional xususiyatlarini tahlil qilish ushbu tadqiqotning muhim vazifalari etib belgilandi. Tadqiqot obyektida o'zbek xalq og'zaki ijodining asosiy janrlari: dostonlar, ertaklar, laparlar, qo'shiqlar, topishmoqlar, maqollar hamda bolalar folklori namunalari o'z ichiga olgan ko'p jildlik nashrlar tanlab olindi. Tadqiqotning predmeti sifatida o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari tarkibidagi rang bilan bog'liq ramziy obrazlar, ularning semantik qatlamlari, poetik funksiyalari va estetik yuklanishi tanlab olindi. Shu jarayonda rang ramzlarining folklor janrlaridagi (doston, ertak, lapar, qo'shiq, maqol, topishmoq va bolalar folklori) aks etishi, ularning tarixiy-mifologik ildizlari hamda badiiy talqini o'rganildi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tipologik, psixologik va kompleks tahlil kabi metodlardan foydalanildi. Tadqiqot natijalari rang simvolikasining xalq dunyoqarashi, mifologik tasavvurlari va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Maqola marosim folkloridagi rang ramzlarining genezisi va funksional xususiyatlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: marosim folklori; rang simbolikasi; shomon marosimlari; badik aytimlari; marosim lirikasi; rang ramzlari; magik tasavvurlar; animizm; totemizm; motam marosimlari; toʻy marosimlari; xalq qoʻshiqdari.

Kirish

Ranglar insoniyat tafakkurining eng qadimiy qatlamlariga borib taqaluvchi timsollar boʻlib, ular orqali urf-odatlar, diniy eʼtiqodlar, ruhiy kechinmalar va poetik tafakkur taraqqiyoti namoyon boʻladi. Shu bois rang ramzlarini tahlil etish nafaqat badiiy-estetik, balki maʼnaviy-maʼrifiy jarayonlarni ham yoritishda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Dunyodagi barcha xalqlar marosim folklorida ranglar alohida oʻringa ega. Ibtidoiy turmush tarziga yaqin sharoitda yashovchi Avstraliya, Afrika xalqlari, qabila elatlari marosimlarini tadqiq etgan olimlar ham bu xususda jiddiy ilmiy ishlarni yaratishgan. Olimlarning qayd etishlariga koʻra, ibtidoiy odamlarning jamoa boʻlib uyushtirgan barcha marosimlarida ishtirokchilarning tanalarini turli ranglarga boʻyashlari, rang-barang niqoblarni taqib olishlari, turfa rangli kiyimlarni kiyishlari shunchaki bezak boʻlmay, maʼlum magik-ramziy maʼnolarga ega boʻlgan. Ranglarning joriy anʼanalar tartibiga mos tanlanishi oʻtayotgan marosimning tarkibiy qismini tashkil etgan, mazmun-mohiyatiga uygʻun vazifa bajargan. Eng eʼtiborli jihat shuki, bu xalqlar, qabila va elatlar dunyoning qaysi qismida yashashlaridan qatʼi nazar, ularning marosimlarida qoʻllanuvchi ranglarning tub maʼnolari bir-biriga mos kelishi qayd etilgan [Oʻrayeva 2005: 32].

Dunyo xalqlari mifologiyasida umumturkiy koʻrinishga ega tasavvurlardan biri — bu dunyo daraxti obrazi bilan bogʻliq. Ushbu tasavvurga koʻra, dunyo daraxti uch qismdan iborat deb anglanib, uning uchini toj sifatida oq rangda, quyi ildiz qismi yer osti olami bilan bogʻliq qora rangda, oʻrta tana qismi esa yer yuzi qizil rangda deb talqin etilganligi ham rang tasavvurlarining oʻta qadim ildizlarga ega ekanligini koʻrsatadi.

Oq, qizil ranglarning marosimlar tarkibida ommaviy koʻrinish olgan yana bir anʼanaviy xalqaro maʼnosi — oq rangning erkak, qizil rangning ayol sifatida kelishidir. Umuman olganda, ranglarning ushbu semantik qatlamidan tashqari har bir xalqning yashash sharoiti, tarixiy taqdiri va boshqa faktorlarga bogʻliq paydo boʻlgan oʻziga xos xususiy koʻrinishdagi ramziy maʼnolar tizimi ham mavjud. Bu esa rang ramzlarning marosimlarda, folklor, adabiyot va sanʼatning barcha turlarida har bir xalqqa xos individual talqinlarini paydo qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

O‘zbek xalqi marosimlar tizimida, xususan shomon folklori tarkibida ayni ikki holatning mukammal ko‘rinishlarini kuzatishimiz mumkin. O‘zbek xalqining etnik tarkibi, xalqimiz yashab kelayotgan ikki daryo oralig‘ida kechgan tarixiy voqealar, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar marosim folkloridagi rang simvolikasi mazmunida, ularning tadrijiy rivojida ham o‘z aksini topgan. Shu ma’noda rang simvollari tarixini xalq tarixi, uning ma’naviy hayotining o‘ziga xos tarjimai holi deb aytish mumkin.

Qadimgi odamlarning olamni ezgu va yovuz ruhlar boshqarishiga (animizmga) ishonchlari asosida tug‘ilgan tushuncha va tasavvurlar, jumladan, ezgu ruhlarni yorqin ranglarda, yovuz ruhlarni esa xira ranglarda talqin etish bilan bog‘liq dunyoqarashlar ayniqsa shomon marosimlari va folklorida ustuvor ko‘rinish olgan. O‘zbek shomon folklorida ham rang simvolikasi muhim o‘rin tutadi va eng qadimiy qatlamga tegishli tasavvurlar silsilasida turadi. Xalq o‘rtasida bugungi kungacha davom etib kelayotgan turli shomon marosimlari amaliyotida ushbu tasavvur va tushunchalarni aniq kuzatamiz.

Ma’lumki, shomonlik dunyoqarashi va tasavvurlariga ko‘ra shomon butun olamni o‘rab turgan ruhlar dunyosi bilan odamlarni o‘zaro bog‘lab turuvchi shaxslar sifatida qaralgan. Eng ulug‘ shomonlar borliqning uch qatlami: osmon — ezgu ruhlar makoni, yer yuzi — odamlar, yer osti dunyosi — yovuz ruhlar makoniga bora olish, ular bilan aloqa qilish kuch-qudratiga ega deb tushunilgan, talqin etilgan. Ushbu olamlar esa ma’lum ranglarga ega kuchlar sifatida anglangan. Osmon kuchlari oq rangda, yer olami qizil rangda, yer osti dunyosi qora rangda tasavvur qilingan.

Tahlillar va natijalar

Shomon marosimlari va ulardagi aytimlarda momo ruhlar, dev va parilarning ma’lum rang va sifatlardagi kelishi bevosita ana shu ishonch va tasavvurlarni ifodalaydi. Binobarin, Oq momo, Ko‘k momo, Qora momo, Sariq (qizil) momo, Oq dev, Qora dev, Qizil dev, Oq pari va boshqa obrazlar ushbu fikrimizning isbotidir. Shomon aytimlarida bu ruhlar odamlarga zarar yetkazuvchi, kasallik keltiruvchi yovuz kuchga ega tasqara kampir, bahaybat maxluq yoki aksincha yordam beruvchi go‘zal qiz qiyofasida tasvirlanadi. Hatto o‘zbek xalq qo‘shiqlarida ham bu tasavvurlarning badiiy ifodalarini ko‘ramiz:

*Bu qaro devni ko‘ring, nuri pok oyni tilar,
Bedavo bulbul ekanmi, men qizil gulni tilar*

[Alaviya 1972: 129]

Xalq orasida “Qoramiq momo” (suvchechak), “Qizamiq momo” (qizilcha toshishi yoki gulafshon), “ko‘kyo‘tal”, “sarg‘ayma” singari kasalliklar nomi bevosita momo ruhlar yetkazgan dard sifatida qaralib, ular nomi bilan bog‘liq marosim va aytilar mavjud. Ushbu dardlardan biriga yo‘liqilganda, albatta, momo ruh nomiga “qizamiq” bo‘lsa qizil, “sarg‘ayma” bo‘lsa sariq, “qoramiq” bo‘lsa qora, “ko‘kyo‘tal” bo‘lsa ko‘kish tusli jonliq qurbonlik keltirilib, maxsus davo emi ado etiladi. Bunda qurbonlik qilinadigan jonliqlarning rangi almashmasligi shart hisoblanadi.

*Qaro momo tili bilan sizdan madad tilarman!
Sariq momo tili bilan sizdan madad tilarman!
Oq momo tili bilan sizdan madad tilarman!*

[Sarimsoqov 1989: 11]

Umuman aytganda, qadimgi ajdodlarimizning ranglar bilan bog‘liq animistik tasavvur-tushunchalari ko‘proq momo kultiga daxldor dunyoqarashlar tizimida yorqin kuzatiladi. Aytimda murojaat qilingan har bir momo o‘z rang sifatiga, nomiga ega. Aytuvchi va tinglovchi tasavvurlarida ushbu rang bilan chambarchas bog‘liq an‘anaviy assotsiatsiya marosimning anglanishiga, ruhiy ta’sir etishiga xizmat qiladi. Ushbu jihatdan olib qaralsa, shomon marosim aytilaridagi rang simbolikasi ma’nolari o‘ta turg‘unligi bilan ajralib turadi.

Qadimgi turkiy shomon folklorida shomon-baxshilar rang sifatlashlari vositasida bir-biridan ajratib nomlangan. Shomon ruhlari ezgulik yoki yovuzlikka xizmat qilishlariga qarab, ularni tanlagan shomonlar ham oq va qoraga bo‘lingan. Oq shomon ko‘k (osmon ruhlari bilan), qora shomon yer osti dunyosi bilan bog‘liq tasavvur etilgan. Har bir dard borliqning qaysi bir qatlamiga tegishli ruhlar bilan bog‘liqligiga ko‘ra oq yoki qora shomonga murojaat qilingan.

Shomon marosimini o‘tkazuvchi, unda boshchilik qiluvchi shomonlar o‘tayotgan marosimning turi, kasallikning xiliga ko‘ra joy va bu marosimda kerakli bo‘lgan narsa-buyumlarni rangiga qarab tanlaganlar. Badikxonlar tomonidan o‘tkaziladigan ko‘chirma, badik marosimlarida bemorning oldiga oq, qizil va qora matolar solingan. Marosim davomida shomonga yordam beruvchi ruhlar, eranlar o‘z rangiga ko‘ra belgilangan buyum va narsaga kelib qo‘nadi va shomonga yordam beradi deb talqin etilgan:

*Qora badik bo‘lsang, ko‘ch-ko‘ch,
Qizil badik bo‘lsang, ko‘ch-ko‘ch,
Oq badik bo‘lsang, ko‘ch-ko‘ch.*

[Sarimsoqov 1989: 157]

Keltirilgan badik aytimida shomon badikning qaysi olam ruhlari bilan bog'liqligini so'rab, uni o'z makoniga yordamga kelgan ruhlar vositasida bemordan ko'chib, uning tanasini tark etishini so'ramoqda. Aytimdagi qora badik yer osti dunyosining vakillari, qizil badik yer yuzasida o'rin olgan ruhlarni, oq badik birikmasi osmon eranlarini ramziy ravishda ifodalab kelmoqda. Badikda ranglar ketma-ketligi, sanalish o'rni ham bejiz tanlanmagan. Ushbu tartib asosida bemorning darddan forig' bo'lish darajasi ko'rsatilgan.

Ma'lumki, badik toshgan insonning ustiga birinchi kun qora, ikkinchi kun qizil, uchinchi kun oq mato yopiladi. Bu xil ranglar ketma-ketligiga alohida ahamiyat berilishi, aynan oxirgi, uchinchi kun oq mato yopilishi — darddan osmon kuchlari yordamida forig'lik yoki xalos bo'lganlik ramziy ma'nosini bildiradi. Bu o'rinda oq rangning tozalik, poklik, go'zallik ma'nolari bemor tanasining oq ruhlar yordamida darddan tozalanib, pok holatga kelishini bildiradi.

Badik janri va uning asosiy tiplarini tadqiq etgan folklorshunos B. Sarimsoqov Shahrixon va Nurota hududlarida o'tkazilgan badik marosimi tartibini tavsiflar ekan shunday yozadi: "Bemorning tanasi qip-qizil toshmaga to'la bo'lganligi uchun birinchi kuni uning ustiga qizil rangdagi material yopiladi. Ikkinchi kuni qora materialning yopilishi toshma asta-sekin qorayib to'kilsin, degan qarash bilan izohlansa, uchinchi kuni oq rangdagi materialning yopilishi bemorning badani toshmadan batamom tozalanib oppoq bo'lsin degan istak bilan bog'liqdir. Ko'rinadiki, marosimning o'tkazilish kuniga qarab bemorning ustiga yopiladigan material rangini o'zgartirib borish asosida taqlid magiyasi yotadi. Darhaqiqat, qadimgi kishilarning qarashlariga ko'ra, bemor ustidan yopiladigan predmetlarning rangi uning badanidagi toshmalarga ta'sir ko'rsatadi".

Badik marosimi tarkibida ishtirok etuvchi predmetlar rangining taqlidiy magik vazifa bajarsa, badik aytimida kelgan qo'shiq-aytimdagi ranglar magik-estetik kuchga ega bo'lgan.

*Badiksho pirimga sig'indim,
Gulafsho pirimga sig'indim.
Gulafsho bo'lsang ko'ch,
Badiksho bo'lsang ko'ch.
Tuya badik bo'lsang, ko'ch,
Ot badik bo'lsang, ko'ch,
Qo'y badik bo'lsang, ko'ch,
Sigir badik bo'lsang, ko'ch.*

Qizil badik bo 'lsang, ko 'ch.
Qora badik bo 'lsang, ko 'ch.
Ko 'k badik bo 'lsang, ko 'ch,
Oq badik bo 'lsang, ko 'ch.

[Sarimsoqov 1989: 156]

Ushbu badikda shomon badik yoki gulafsho pirlarini yordamga chaqirar ekan, avvalo badikning qaysi turga ekanligini aniqlash maqsadida uning turlarini sanaydi. Xalq orasida badikning tuya, ot, qo'y, sigir turlari mavjud. Ushbu badik turlari dardning qaytalashi, cho'zilish muddati, toshmalarning rangi va kattaligiga qarab ajratilgan. Shu bilan bir qatorda badiklar qizil, qora, ko'k, oq turlarga ajratilishi ham ma'lum bo'lmoqda. Bizning nazarimizda bu o'rinda badikning ranglarga bo'linib tavsiflanishi ham uning yuqorida sanalgan turlariga chambarchas bog'liq. Badikda ranglar ifodalovchi ramziy ma'nolar ham ushbu tasavvurlar doirasida turadi.

Odatda gulafshon dardi eshak emi deb ham yuritiladi. Badaniga qizil toshgan bemor eshakka ters o'girilib yem bersa, darddan forig' bo'ladi deb ishonilgan. Badik aytimining so'ngida kelgan ushbu an'anaviy tugallanma e'tiborga loyiq:

Oq eshakka yem bo 'lsin,
Ko 'k eshakka yem bo 'lsin,
Bolamning qoqtirgani shul bo 'lsin,
Boqtirgani shul bo 'lsin,
Endi boqim ko 'rmasin,
Endi qoqim ko 'rmasin.

[O'rayeva 2005: 34]

Tugallanmadagi oq eshak, ko'k eshak obrazlari shunchaki kelmaydi. Ular xalqning badik aytimi, gulafshon dardi bilan bog'liq tasavvur tushunchalariga izoh beradi. Badikchi qizil toshmalarning oq, ko'k tusga kirishini, dardning hayvonot olamiga o'tib ketishini kuylamoqda. Badik aytimlari tarkibidagi oq, qora, ko'k, qizil ranglar xalqning qadim rang simbolikasi bilan bog'liq bo'lib, ularning ildizi turkiy xalqlarning ko'hna tasavvurlariga ulanib ketadi.

Xususan, Oltolikliklar Ulgen (turkiylarning yaxshilik va ezgulik Tangrisi)ga oq qo'y, Erlik (qadimgi turkiylar yer osti olami — jahannam va yomonlik Tangrisi)ga qora qo'y so'yib qurbonlik qilishlari ayni oq va qora rang tasavvurlari ibtidosida turadi. Bu esa shomon tasavvurlari, dunyoqarashi va ularda keluvchi rang ramzlarning insoniyat tafakkurining ibtidosidan an'ana sifatida kelayotganligini bildiradi.

Qadimgi odamlar nabotot va hayvonot dunyosining insoniyatga homiyligiga ishonib, ba'zi o'simlik (daraxt) va hayvonlarga odamlarning qo'riqlovchisi va homiylari totem timsollar sifatida qarashgan. Bunday totemistik tasavvur-tushunchalar ranglarga ishonch orqali yanada mustahkamlangan.

Kishilar o'zining yoki yaqinlarining sog'ligi, oilasining tinchligi va hotirjamligi, ishlarining yurishishi uchun ko'pincha qora, kulrang, oq, qizg'ish tUSDagi jonliqlar — qo'chqor, qo'y, echki, tovuq kabi jonzotlarni qurbonlik qilishgan. Bunda Xudo yo'liga qilinadigan qurbonlik uchun, asosan, qizil (qizg'ish) rangli jonliq tanlangan. Chunki xalq orasida qizil rang hayot, sihat-salomatlik va xursandchilik tushunchasida ramziylashtirilishi an'anaviylashgan.

Shuningdek, Xudo yo'liga atalgan qurbonlikning oq rangli bo'lishiga ham diqqat qilingan. Ya'ni, oq qo'y, oq qo'chqor, oq ot kabi jonzotlar tanlangan. Zero, bunda oq rangning ezgulik, poklik ma'nolari asos bo'lgan. Oq rangli jonliq osmon kuchlariga atalgan.

Ana shu hayotiy voqelik xalq epik asarlarida, ayniqsa, ertak va dostonlarda qahramonga ma'lum bir tUSDagi jonivorlarning madad berishi yoki aksincha raqiblik qilishi bilan bog'liq motivlarning shakllanishiga turtki bo'lgan, deyish mumkin. Binobarin, xalq ertak va dostonlarida epik qahramonga oq qo'chqor, oq ot, oq ilon, oq kiyik va hokazo kabi oq tUSDagi hayvonlar homiylilik ko'rsatsa, qora tUSDagi jonzotlar va mifologik personajlar (qora dev, qora sher kabi) raqib sifatida tasvirlangan.

E'tiborli jihati shundaki, xalq qo'shiqlarida aynan qurbonlikka atalgan turli rangdagi hayvonlarning badiiy talqinlari o'ziga xos ravishda lirik qahramon hayoti va kechinmalarining ifodasi sifatida kelishini kuzatamiz.

*Adirlardan kelaman qo'yni yoyib,
Yo'lda qoldi oq serka, muzda to'yib.*

Yoki:

*Oq tovuğim bor edi,
Yumurtaqasi tor edi.*

Yana:

*Ko'k uloğim yo'qotdim, ko'rdingmi qiz?
Kecha yuvgan sochingni o'rdingmi qiz?*

[Jo'rayev 2000: 40]

Ushbu qo'shiqarda tilga olingan: oq serka, oq tovuq, ko'k uloq obrazlarining tub asosida qadim marosim izlari mavjud. Charvador xalq hayoti, turmush tarzi, ishonch-e'tiqodlariga bog'liq to'qilgan qo'shiqda;

qish vaqti qo‘y suruvini xavfli manzillardan olib kelayotgan cho‘ponning suruvni boshqarib yurgan oq serkasi muzda sirganib halok bo‘lganligi tasviri berilgan.

Xalq orasida har qanday xavfning mol egasiga emas, moliga urushi xayrli baholanadi, o‘ziga xos tabiiy qurbonlik deb qabul qilinadi. Bu holat poetik qiyosning ma‘lum ma‘noda tabiiy asosi bo‘lsa, unda lirik qahramon kechinmalari bilan bog‘liq holat ifodasi asosiy o‘rin tutishini nazardan qochirmaslik lozim.

Qo‘shiq lirik qahramoni yor bilan uchrashuv orzusida necha bir totli hayollar bilan yo‘lga tushgan edi. Lekin uning bu orzusi ma‘lum sabablarga ko‘ra amalga oshmadi. Shu sababli ham u: “Yo‘lda qoldi oq serka, muzda to‘yib”, deya armon bilan o‘z dil izhorini bildiradi.

Navbatdagi ko‘k uloqning yo‘qolish tasvirida ham shunga o‘xshash holatni kuzatamiz. Ko‘k rang yaxshilik, ezgulik, pok niyatlar ramzi, lirik qahramonning ko‘k uloqni yo‘qotishi esa ushbu ezgu tilaklari xavf ostida qolayotganligini bildiradi. Demakki, lirik qahramon kechinmalariga qiyos sifatida kelayotgan bu holatlar zamirida xalqning ko‘hna ishonchlari bilan bog‘liq tasavvurlar turibdi.

O‘zbek xalq qo‘shiqlarining ba‘zi namunalarida rang ramzi olov kultiga bog‘liq qarashlarga aloqadorligini kuzatish mumkin. Bunda ko‘pincha qizil rangdan foydalanilgan. Shuni inobatga olib, o‘zbek xalq lirikasining zabardast tadqiqotchisi A. Musaqulov: “Xalq tili, qo‘shiqarda qizil sifatlarni hotin-qizlar kabi olovning ham doimiy aniqlovchilaridan biridir”, — deb yozadi [Jo‘rayev 2000: 48].

Qizil rang orqali ko‘pincha olov cho‘g‘ining kuchi ifodalanadi:

*Qip-qizil cho‘g‘day bo‘lib,
Chiqdi yor kuydirgali.
Menda toqat qolmadi,
O‘zimni o‘tga urgali.*

[Sobirov 1981: 67]

Bu qo‘shiqda muhabbati o‘t-olovdek yondiruvchi go‘zal qizni ta‘riflash uchun “qizil” rangning jins anglatuvchi mifologik ma‘nosidan foydalanilmoqda. Chunki qadimda xotin-qizlar oila o‘chog‘idagi olovning egasi sifatida qaralgan. Aynan an‘anaviy tasavvur ushbu obraz uchun asos vazifasini o‘tagan.

Xullas, rangni his etish subyektiv va ijtimoiy xarakterga ega bo‘lganligi uchun ham she‘riyatda undan keng foydalanishga yo‘l ochilgan. Rang olamning, birinchidan, rang-barangligini; ikkinchidan, uning go‘zalligini

anglashga yordam beradi. Shu sababdan xalq she'riyatida qadimdan bunga alohida ahamiyat berib kelinmoqda.

Qadimgi insonlar mifologik qarashlari, ibtidoiy tasavvur-tushunchalari, diniy e'tiqodlari asosida o'zlarini tashqi ta'sirlardan, ko'zga ko'rinmas kuchlardan himoya qilish maqsadida muayyan rituallarni ado etishgan. Shu boisdan insonlarning ijtimoiy hayoti, turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tug'ilish, uylanish, o'lim hodisalariga aloqador marosimlarida ranglarga e'tiqod-muhr muhim o'rin tutadi.

Dunyodagi boshqa xalqlar kabi turkiy millatlar tarixida ham voqea-hodisani ramziylashtirishga intilish kuchli bo'lgan. Xususan, muayyan rang vositasida o'z orzu-istagini, maqsad va intilishini, hayot haqidagi tasavvurini ramziy tarzda ifodalash ular orasida muayyan an'ana bo'lgan.

Hayotdagi bu an'anaviylik ko'proq xalqimizning urf-odatlarida, marosimlarida, og'zaki poetik ijodida yorqin aks etadi. Bunda rang va marosim munosabati alohida e'tiborni tortadi. Chunki turli marosimlarda, bayram va tantanalarda ranglar yanada ulkan ahamiyat kasb etgan:

- Qizil rang — tantanavorlik va buyuklikni;
- Qora rang — g'am-g'ussani;
- Oq rang — ozodlik va benuqsonlikni;
- Yashil rang — orzu-umidni bildiradi.

Hindlarda "Holli" deb nomlanuvchi rangga aloqador maxsus marosim-bayram ham mavjud. Ranglarning magik qudratiga e'tiqod asosida shakllangan bu bayramda odamlar bir-birlarining ustiga turli rangdagi bo'yoq kukunlarini sepadilar va shu yo'l bilan o'zaro tinchlik, baxt, omad yor bo'lishini tilaydilar. "Holli" bayram-marosimi o'yin-kulgu, xursandchilik bilan o'tadi.

Jahannam va jon oluvchi farishta Azroil esa qora tusda tasavvur qilinadi:

*Qora o'tli, qora to'nli,
Meni ko'rmakka keldingmi, alla-yo alla.
Ochilgan lolazorimni,
Hazon etmoqcha keldingmi, alla-yo alla*

[Alaviya 1972: 145]

Bu yerda qora rang zarar, tahdid va o'lim bilan bog'liq mifologik tasavvurlarni ifodalaydi. Qora ot va qora to'n Azroilning dahshatli tabiatini,

inson ruhini oluvchi kuchini ramziy tarzda aks ettiradi. Shu bilan birga, “ochilgan lolazorim” tasviri insonning hayot, go‘zallik va tinchligini yo‘qotish xavfini bildiradi. Qora rangning bu ramziy ma’nosi qadimiy turkiy va xalq e’tiqodlarida chuqur ildiz otgan.

Ko‘rinib turibdiki, rangning vazifasi magiyada muhim rol o‘ynaydi. Qo‘shiqdagi rang ramzlarining genezisi rang magiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, rivojlanish jarayonida animistik, totemistik, shamonistik, fetisistik, hosildorlik kultlari bilan g‘oyaviy bog‘lanib, murakkablik kasb etgan. Keyinchalik ranglar xalq maishiy turmushida va qo‘shiq ijrosida kishilarni ijtimoiy, jinsiy, yosh jihatdan farqlashga, lirik qahramonning ruhiy holatlari va qalb kechinmalarini ifodalashga xizmat qilgan. Ammo baribir rang maishiy turmushda amaliy ahamiyatga ega; san’at asarlarida, ayniqsa lirikada esa badiiy-estetik mohiyat kasb etadi.

1. To‘y marosimlarida rang ramzlarining qo‘llanilishi. O‘zbek to‘y marosimi folklorida lirik xarakterdagi janrlar katta o‘rin tutadi. “Yor-yor”, “kelin salom”, “kuyev salom”, “olan” kabi janrlarni shular jumlasiga kiritish mumkin. Folklorshunoslikda marosim lirikasi tarkibidagi ramziy obrazlarning magik xarakterga ega bo‘lishi masalasida bir qator fikrlar bildirildi. Jumladan, rus lirik qo‘shiqlaridagi poetik ramzlar tabiatini tadqiq qilgan olima V. I. Yerëmina avvalo folkloridagi ramzlar har bir janr tarkibida o‘ziga xos namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi va bu holatni inobatga olish ramzlar mazmunini aniqlashda muhim ekanligini bildiradi [Jo‘rayev 2013: 45]. Olim bebocita rus xalq lirik qo‘shiqlari va to‘y qo‘shiqlarini qiyosan o‘rganib, shunday yozadi: “Lirik qo‘shiqlarga faqat assotsiativ ramzlar xos bo‘lsa, marosim qo‘shiqlariga magik ramzlar xosdir. To‘y qo‘shiqlari poetikasi uchun esa ushbu ikki turdagi ramzlar xarakterlidir. Qaysi lirik vaziyat tasvirlangan o‘rinlarda assotsiativ ramzlar uchrasa, magik-marosim vaziyatiga xos o‘rinlarda aniq ramz namoyon bo‘ladi”.

Ayni holatni o‘zbek marosim lirikasi materiallari ham tasdiqlaydi. Masalan, o‘zbek xalq marosim lirikasi, xususan matom marosim qo‘shiqlari tarkibida keluvchi rang bilan bog‘liq ramziy obrazlarni keltirish mumkin:

*Qizilini qiyratmay,
Yashilini yayratmay,
Yayramagan, voy jigarim.*

[Alaviya 1972: 96]

Ushbu qo‘shiqda matom marosimidagi magik harakat, urf-odatlariga bog‘lanuvchi va ayni magiyani o‘zida aks ettiruvchi ramzlarning marsiyada

aytilayotgan qizil va yashil ranglar orqali ifodalanayotganligiga guvoh bo‘lmoqdamiz. Ushbu marsiyadagi rang ramzlarining poetik ma’nosi xalqning rang bilan bog‘liq qadimiy magik inonchlariga borib bog‘lanadi. Marhuma yosh kelin, u hali kelinlik libosini eskirta olmay, yoshlik vaqtida — yashilligida xazon bo‘ldi, deb kuylanmoqda.

Quyidagi “yor-yor” tarkibida kuylanuvchi “oq paranji” obrazi ham bevosita marosim bilan aloqador magik buyum hisoblanadi:

*Oq paranji og‘ir deb,
O‘tga soldi, yor-yor.
Otam meni yomon deb,
Yotga soldi, yor-yor.*

[Alaviya 1972: 76]

Paranji — to‘y marosimlarida qo‘llaniluvchi ritual libos. Chunki respublikamizning juda ko‘p hududlarida hozirgacha nikoh to‘ylarida kelin ku‘yovnikiga olib ketilayotganda, uni magik himoya qilish maqsadida paranjiya o‘raladi. Shu sababli xalqimizning to‘y qo‘shiqlarida “paranji” obrazi magik va ramziy ma’noga ega bo‘ladi.

Ayniqsa, bunda “oq paranji” uzatilayotgan qizning yangi hayoti ramzini ifodalaydi. Yuqoridagi qo‘shiqda “oq paranji” obrazi orqali otasi tomonidan o‘zi sevmagan insonga majburan turmushga uzatilgan va bu yangi hayotiga ko‘nika olmay, qiynalayotgan kelinchakning hasrati, noroziligi, qalb iztiroblari ochib berilmoqda.

Ayni paytda marosim lirikasi ramziy ranglarning ko‘pchiligi lirik qahramon hayoti bilan bog‘liq tuyg‘u va kechinmalarni ifodalaydigan psixologik ramzga aylanishiga guvoh bo‘lamiz. Aksariyat “yor-yor”larda keluvchi ramziy obrazlar tarixan ritual ramzlarga aloqador bo‘lsa-da, hozirgi holatda ular to‘liq psixologik ramzlarga aylanmoqda.

*Sari qamish tagiga
Sirqam tushdi, yor-yor.
Sirim bilmas, yot elga,
Singlim tushdi, yor-yor*

[Rahmonova Inv.1749/4]

“s” tovushining poetik takrorlanishidan hosil qilingan bu ohangdor misralarda “sari (q) qamish” — ayriliq ramzi sifatida kelayotganligini anglash qiyin emas. Uning orasiga tushgan “sirg‘a” ramzi esa ajdodlarimizning taqinchoq taqishga nisbatan magik himoya vositasi deb qarashi, keyinchalik bu magik qarashning balog‘at yoshidagi qizni turmushga uzatayotganda, albatta, unga kelinlik belgisi sifatida sirg‘a

berish odatiga bog‘liq. Hozirgacha Buxoroda ku‘ov tomonidan kelinga, albatta, “Shibirma”, Farg‘onada “Oybaldoq” singari halqalarni keltirish odati saqlanib kelmoqda.

Qo‘shiqda “sariq qamish” va “sirg‘a” ramzlariga tayangan holda uzoqqa kelin qilib olib ketilayotgan qiz ahvoli tasavvurga keladi. Qolaversa, qo‘shiqning keyingi misralarida bu haqiqat yanada oydinlashadi. Unda uzoqqa, begonalar orasiga ketayotgan qizga hamdardlik bildiruvchi tuyg‘u ustuvor bo‘ladi.

Xalq qo‘shiqlarining aksariyatida oq rang ijobiylik hissiga yo‘g‘rilganini kuzatish mumkin:

*Oq ko‘ylagim engini
So‘kdim yana, yor-yor.
Oq sutingga rozi bo‘l,
Ketdim ona, yor-yor.*

[Alaviya 1972: 53]

Yor-yorlarda “oq ko‘ylak”, “oq sut” kabi sifatlovchi birikmalar juda ko‘p qo‘llaniladi. Bu bejiz emas, albatta. Chunki yor-yorlar nikoh to‘yi marosimi qo‘shiqlari bo‘lib, odatda, egniga oppoq libos kiyib, ota-ona uyini tark etib, bo‘lajak umr yo‘ldoshi huzuriga otlangan qizga qarata kuylanadi. Uzatilayotgan qiz ota-onasidan rozilik tilab, ularning tizzasiga bosh qo‘yadi. Bu an‘anaviy udum hozirgacha saqlanib kelmoqda. Shu sababli yor-yorlarda uchraydigan “oq ko‘ylak”, “oq sut” kabi sifatlovchi birikmalar marosimiy mazmun-mohiyatga ega bo‘lishi bilan e‘tiborni tortadi. Qolaversa, ularning qo‘llanilishi bevosita xalqning oq rangni muqaddaslashtirishi, uni poklik, ulug‘vorlik ma‘nosida tushunishi bilan bog‘liq.

“Oq sut” birikmasida ona sutining kuch-qudrati, ulug‘vorligi oq rangga xos shunday ramziy ma‘no orqali yanada kuchaytirilib bayon etilmoqda. “Oq ko‘ylak” birikmasi esa baxt ko‘ylagi tushunchasini ifodalaydi. Bu birikmada oq rang sifatlovchisi poklik, bokiralik ramzi sifatida tushuniladi.

Nikoh to‘yi folkloriga oid “Kuyov o‘tirsin” qo‘shiqlaridan olingan bu parcha qiz bolaning dam bulbulga, dam go‘zal va iforli oq gulga bejiz qiyoslanmasligini ko‘rsatadi. Darhaqiqat, qiz bolaning yoqimli ovozini sayroq qush — bulbul ovozigga, uning nozikniholiligini, pok va beghuborligini esa oq gulga qiyoslash mumkin. Qolaversa, qo‘shiqda bulbul obrazining keyingi misrada o‘z o‘rnini “oq gul” obraziga bo‘shatishi ham ma‘lum badiiy-mantiqiy tadrijiylikni ifodalaydi. Bu bilan qalbini hali bolalikning toza va beghubor tuyg‘ulari tark etmagan qizning noziklik bilan mustaqil turmush pillapoyalariga qadam qo‘yayotgani anglashilmoqda.

2. Motam marosimlarida rang.

Xalq qo‘shiqlarida qora va sariq rumol obrazlari oq rumol obraziga zid ma’noda ishlatiladi. Bunda rumol tushunchasi o‘ziga xos “bosh kiyimi” ma’nosini saqlaydi. Faqat uning rangi bilan bog‘liq ma’nosi o‘zgaradi. Chunki xalq orasida qora rang g‘am-anduh, sariq rang ayriliq, hijron tushunchalarida ramziy ma’no kasb etadi. Bu zardushtiylik e’tiqodidan buyon davom etayotgan bo‘lib, qo‘shiqlarda ham shu ramziylik asos sifatida xizmat qiladi:

*Qora rumol qo‘limda,
Qarab qoldim yo‘lingda.
Sariq rumol qo‘lingda,
Sarg‘ayibman yo‘lingda.*

[Alaviya 1972: 69]

To‘rtlikdagi qora va sariq rumol obrazlari motamsaro, g‘amdan ezilgan ayolning ruhiy holatini o‘zida aks ettiradi.

“Avesta”da Ahirman qora ot ko‘rinishida tasvirlangan. Bunga uning yovuzlik va o‘lim ramzi sifatida talqin qilinishi asos bo‘lgan. Xalqning shu kabi mifologik tasavvur-tushunchalari tufayli ba’zan xalq qo‘shiqlarida qora ot o‘lim keltiruvchi timsol sifatida obrazlantirilganligi kuzatiladi.

Bu yerda:

- Qora rumol va qora ot — qayg‘u, motam, o‘lim va yovuzlik ramzi sifatida ishlatiladi.
- Sariq rumol — ajralish, hijron va ruhiy ezilish ramzi sifatida ifodalanadi.

Shunday qilib, motam qo‘shiqlarida rang va timsol orqali lirik qahramonning ruhiy holati, qadimiy mifologik tasavvurlar bilan uyg‘un tarzda tasvirlanadi.

*Olatovning bag‘ridan ko‘ch keladi,
Qora yo‘rg‘am so‘llqillab, bo‘sh keladi.
Qarindoshdan ayrilgan yomon ekan,
Qaro ko‘zdan mo‘ltillab yosh keladi.*

[Safarov, O‘rayeva 2004: 62]

Bu misralarda qora rang ayriliq, qayg‘u, og‘riq ramzi sifatida namoyon bo‘ladi, qizning ota-ona va qarindoshlaridan uzoqlashishi, qayg‘u bilan uyg‘unlashgan his-tuyg‘ularini ifodalaydi.

Ranglar xalq og‘zaki ijodida obrazlilikni kuchaytirish uchun muhim xususiyatga ega bo‘lgan asosiy simbolik vositalardandir. Qora rang xalq

og‘zaki ijodida ikki xil ma’no jilosi bilan mujassamlanadi: yovuzlik, o‘lim, dahshat, yer osti dunyosi, omadsizlik, azob-uqubat, g‘am, baxtsizlik, tun, qorong‘ulik, qo‘rqinch, bemorlik; sirlilik, sehr-jodu, yashirin ulug‘lik, pinhona voqealar, tuyg‘ular, go‘zallik, yoshlik kabi ma’nolarda ham keladi.

Xalq e’tiqodiga ko‘ra, “oq tuya” timsolan arvoҳ obrazini ifodalaydi. Tushga “oq tuya” kirsā, arvoҳ tushga kirdi, deb is chiqariladi yoki sadaqa qilinadi. Hatto tuya xalq motam qo‘shiqdarida to‘ppadan-to‘g‘ri “arvoҳ” yoki “o‘lim” ramzi sifatida keltiriladi:

*Oq tuyaday oqarib,
Eshigimda cho‘kdingmi?
Obinayson suvidek,
Ko‘z yoshimni to‘kdingmi?*

[Safarov, O‘rayeva 2004: 49]

Keltirilgan to‘rtlikda “oq tuya” o‘lim obrazini ifodalab kelayotir. Negaki, bu obrazning kelib chiqishi ibtidoiy motam marosimlari genezisi bilan chambarchas bog‘liq. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, qadimda murdani ho‘kiz yoki tuya tulumiga o‘rab, jasadning suyagini go‘shidan tozalatish maqsadida ochiq maydonlarga, cho‘lu biyobonlarga qo‘yib kelish udumi mavjud bo‘lgan. Bunda tulum yovvoyi hayvonlarning marhum suyaklarini har tomonga sohib, titib yuborilishining oldini olgan. Shu holat odamlarning xotirasida tuyani o‘lim, arvoҳ sifatida obrazlantirishga ta’sir ko‘rsatgan.

Ba’zi qo‘shiqlarda “oq tuya” tobut ramzini ham ifodalaydi. Negaki, o‘tgan asrlarda marhumni oq otga yoki oq tuyaga bog‘lab mindirib, dafn qilinadigan joygacha olib borishgan. Keyin uning ustidan o‘likni tushirib, dafn etishgan. Bu hayotiy voqealar talqini hozirgacha ayrim afsonalarda uchraydi. Bunga “Boboyi Kabir”, “Bibi Zubayda qabristoni” afsonalari syujeti misol bo‘la oladi. Ularda oq tuya kelib cho‘kkan joyda qabriston paydo bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, xalq orasida tuya arvoҳ sifatida qaralishi tufayli afsonalarda ko‘pincha u qabristonlar kelib chiqishi bilan bog‘lab talqin qilinadi. Keyinchalik shu badiiy an’ana xalq she’riyatida u bilan turg‘un ramziy obrazlar kelib chiqishiga asos bo‘lgan.

Ko‘rinyaptiki, rang vazifasi magiyada muhim rol o‘ynaydi. Qo‘shiqlardagi rang ramzlari genezisi rang magiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, o‘z taraqqiyoti davomida animistik, totemistik, shomonistik, fetishistik, hosildorlik kultlari bilan g‘oyaviy bog‘lanib, o‘ziga xos murakkablik kasb etgan. Keyinchalik ranglar xalq maishiy turmushi va qo‘shiqlarda kishilarni ijtimoiy, jinsiy, yosh jihatdan farqlashga, lirik qahramonning ruhiy holatlari, qalb kechinmalarini ifodalashga xizmat qilgan. Ammo baribir rang maishiy

turmushda amaliy ahamiyatga ega. Faqat san'at asarlarida, ayniqsa, lirikada badiiy-estetik mohiyat kasb etadi.

Tub ildizi marosimlar bilan bog'lanuvchi rang simbolikasi marosim folklorida alohida o'rin tutadi. Rang razlar marosim folklori namunalarida magik-poetik ma'no tashisa, nomarosim folklor janrlarida badiiy-estetik mazmun ifodalaydi.

Dunyoning qaysi hudidida, qanday ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitda yashashidan qat'i nazar barcha elat, qabila va xalqlar marosimlarida qo'llanuvchi ranglarning tub ma'nolari bir-biriga uyg'un kelishi bilan diqqatga sazovor. Barcha xalqlarda birlashtiruvchi ko'rinishga ega mifologik tasavvur va obrazlar talqini ushbu umumiylikni ta'min etgan.

Xulosa

Ranglar bilan bog'liq ramziy obrazlar davrlar o'tishi bilan marosimlarda, folklor, adabiyot va san'atning barcha turlarida har bir xalqqa xos individual talqinlarini paydo qilgan, o'ziga xos xususiy ko'rinishdagi ma'nolar tizimini vujudga keltirgan.

O'zbek xalqi marosimlarida, xususan shomon folklori tarkibida ramziy obrazlar tadrijidagi ikki holat — umuminsoniy va muayyan xalq hayoti bilan bog'liq ma'no qatlamlarining rivojlanishini kuzatamiz. O'zbek xalqining etnik tarkibi, xalqimiz yashab kelayotgan ikki daryo oralig'ida kechgan tarixiy voqealar, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar marosim folkloridagi rang simbolikasi mazmunida ham o'z aksini topgan. Shu ma'noda rang simvollari tarixini xalq tarixi, uning ma'naviy hayotining o'ziga xos tarjimai holi deb aytish mumkin.

Shomonlar borliqning uch qatlami: osmon — ezgu ruhlar makonini oq rangda, yer yuzi — odamzod yashovchi olamni qizil rangda, yer osti dunyosi — yovuz ruhlar o'rnini qora rangda talqin etishgan. Shomon marosimlari va aytimlarda momo ruhlar, dev va parilarning har bir olamga mos ranglarda ifodalanishi va magik ma'noga ega bo'lishi, talqin etilishi kuzatiladi.

Qadimgi ajdodlarimizning ranglar bilan bog'liq animistik tasavvur-tushunchalari aksariyat holatlarda momo kulti tizimida o'z ifodasini topadi.

Shomon marosimi folklori janrlari, xususan, badik tarkibida ishtirok etuvchi predmetlar rangining taqlidiy magik vazifa bajarishi, badik aytimidagi rang obrazlar magik-estetik kuchga ega bo'laishi bilan xarakterlanadi. Badik marosimi va aytimlarida qizil, qora, ko'k, oq ranglar faol ishtirok etadi.

Xalq tili, marosim aytimlarida keluvchi turli metafora, ramz va timsollar bevosita marosimlardagi tabular va ularning ifoda tizimi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Xususan, xalq tabiatdagi narsalarning ko'rinishini ranglar orqali ifodalab, ularning asl nomini tabu tufayli ochiq-oshkora aytmagan holatlar ham ko'p.

Rang ramzlari marosim qo'shig'i tarkibida magik ramziy ma'noga, lirik qo'shiqlar tarkibidagi ramziy obrazlar esa birlashtiruvchi estetik xarakterga ega bo'ladi. Ramzlarning ayni ikki xil ma'no ko'rinishini to'y qo'shiqlar misolida aniq ko'rish mumkin. To'y qo'shiqlarida lirik qahramonning ichki kechinmalari tasvirlangan o'rin assotsiativ estetik ramzlar vositasida ifodalansa, marosim vaziyati tasvirlangan holatlarda magik badiiy ma'no yetakchi o'ringa chiqadi.

Marosim qo'shiqlaridagi rang ramzlari genezisi rang magiyasi bilan chambarchas bog'lanadi. Motam marosimlari va to'y marosim qo'shiqlarida keluvchi rang ramzlarining har biri janr talablari va kuylovchining ob'ektga munosabati jihatidan farqlanadi. Rang ramzlarning marosim folklori janrlari tarkibida qo'llanilishi janrlarning o'ziga xos xususiyatlari doirasida amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Аллаё алла. Тўплаб, нашрга тайёрловчи: О.Сафаров. — Тошкент: Ўқитувчи, 1999. — 145 б.

Бўзлардан учган ғазал-ай. Ўзбек халқ йиғилари ва йўқловлари / тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар О. Сафаров, Д. Ўраева. — Бухоро, 2004. — 125 б.

Еремина В. И. Поэтический строй русской народной музыки. — М.: Наука, 1978. — 184 с.

Jo'rayev M., Tohirov O., Imomnazarova Sh. O'lan aytgali keldik. — Toshkent: Respublika xalq ijodiyoti va madaniy-ma'rifiy ishlar ilmiy-metodik markazi, 2013. — 159 b.

Келиной кўшиқлари. Халқ кўшиқлари ва терминлари / Ёзиб олувчи ва нашрга тайёрловчи: О.Собиров. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1981. — 106 б.

Мальшева Л. А. Символика цвета в русских заговорах и заклинаниях [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Malyshev.htm>

Муродов О. Шаманский обрядовый фольклор у таджиков средней части долины Зеравшана // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. — М.: Наука, 1975. — С. 101–104.

Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикаси. — Т.: Fan, 2010. — 206 б.

Оқ олма қизил олма. Ўзбек халқ қўшиқлари: кўп томлик / тўпловчи М. Алавия. — Т.: Адабиёт ва санъат, 1972. — 40 б.

Ой олдида бир юлдуз / тўплаб нашрга тайёрловчи, кириш сўзи ва изоҳлар муаллифи М. Жўраев. — Т.: Адабиёт ва санъат, 2000. — 129 б.

Ўраева Д. С. Ўзбек мотам маросими фольклорининг генезиси, жанрий таркиби ва бадиияти: дис. ... филол. фан. докт. — Т., 2005. — 300 б.

Quronov sayti [Электронный ресурс]. — URL: <http://www.quronov.narod.ru/dkitk4.htm> 1

Rahmonova M. O'zbek xalq afsonalarining badiiyati. — O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti folklor arxivi. — Inv. №1749/4. — 56 b.

Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. — Т.: Фан, 1989. — 216 б.

Тилавов А. Ўзбек халқ дostonларидаги от образининг тарихий асослари ва бадиий талқини: филол. фан. номз. дисс. автореф. — Т., 2000. — 27 б.

Тўхлиев Б. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари ва туркий фольклор мотивлар, образлар силсиласи, тасвир принциплари: филол. фан. докт. дисс. — Т., 1991. — 322 б.

Турдимов Ш. Г. Поэтические символы в узбекских народных лирических песнях: дис. ... канд. филол. наук. — Т., 1987. — 184 с.

Тернер В. Символ и ритуал. — М.: Наука, 1983. — 277 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. — М.: Политиздат, 1990. — 623 с.

Топоров В. Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) // Очерки истории естественнонаучных знаний в древности. // М., 1982. — 280 с.

Зарифов Ҳ. Фолклор ва археология материалларини қиёсий ўрганиш масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. — 1958. — №1. — Б. 25–30.

Зарифов Ҳ. Ўзбек халқ дostonларининг тарихий асослари бўйича текширишлар. Жанговор от образининг қадимий асосларига доир // Пўлкан шоир. — Т., 1976. — Б. 65–88.

References

Allayo alla (*Lullaby songs*). (1999). O. Safarov (Ed.). Tashkent: Uqituvchi.

Bo‘zlardan uchgan gazal-ay. O‘zbek xalq yig‘ilari va yo‘qlovlari (*Elegies and lament songs of Uzbek folklore*). (2004). O. Safarov & D. O‘raeva (Eds.). Bukhara: Buxoro.

Eremina, V. I. (1972). *Poeticheskiy stroy russkoy narodnoy muzyki (The poetic structure of Russian folk music)*. Moscow.

Jo‘raev, M., Tohirov, O., & Imomnazarova, Sh. (2013). *O‘lan aytgali keldik (We came to sing folk verses)*. Tashkent: Respublika xalq ijodiyoti va madaniy-ma‘rifiy ishlar ilmiy-metodik markazi.

Kelinoy qo‘shiqlari (*Bride songs*). (n.d.). [Publisher not specified].

Malysheva, L. A. (n.d.). *Simvolika tsveta v russkikh zagovorakh i zaklinaniyakh (Color symbolism in Russian spells and incantations)*, retrieved from <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Malyshev.htm>

Murodov, O. (1975). Shamanskiy obryadovyy folklor u tadzhikov sredney chasti doliny Zeravshana (*Shamanic ritual folklore of Tajiks in the Zeravshan valley*). In *Domusul‘manskie verovaniya i obryady v Sredney Azii (Pre-Islamic beliefs and rituals in Central Asia)* (pp. 101–102). Moscow: Nauka.

Musaqulov, A. (2010). *O‘zbek xalq lirikasi (Uzbek folk lyrics)*. Tashkent: Fan.

Oq olma, qizil olma. O‘zbek xalq qo‘shiqlari (*White apple, red apple: Uzbek folk songs*). (1972). M. Alaviya (Ed.). Tashkent: Adabiyot va san‘at.

Oy oldida bir yulduz. O‘zbek xalq marosim qo‘shiqlari (*A star before the moon: Uzbek ritual songs*). (2000). M. Jo‘raev (Ed.). Tashkent: Adabiyot va san‘at.

O‘raeva, D. S. (2005). *O‘zbek motam marosimi folklorining genezisi, janriy tarkibi va badiiyati (Genesis, genre structure and poetics of Uzbek mourning folklore)* (Doctoral dissertation). Tashkent.

Quronov sayti (*Quronov website*). (n.d.), retrieved from <http://www.quronov.narod.ru/dkitk4.html>

Rahmonova, M. (n.d.). *O'zbek xalq afsonalarining badiiyati (Poetics of Uzbek folk legends)*. O'ZRFA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti folklor arxivi.

Sarimsoqov, B. (1989). *O'zbek marosim folklori (Uzbek ritual folklore)*. Tashkent: Fan.

Tilavov, A. (2000). *O'zbek xalq dostonlaridagi ot obrazining tarixiy asoslari va badiiy talqini (Historical foundations and artistic interpretation of the horse image in Uzbek epics)* (PhD thesis abstract). Tashkent.

To'xliiev, B. (1991). *Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari va turkiy folklor motivlar, obrazlar silsilasi, tasvir prinsiplari ("Kutadgu Bilig" and Turkic folklore motifs, images and principles of depiction)* (Doctoral dissertation). Tashkent.

Turdimov, Sh. G. (1987). *Poeticheskie simvoly v uzbekskikh narodnykh liricheskikh pesnyakh (Poetic symbols in Uzbek folk lyrical songs)* (PhD dissertation). Tashkent.

Turner, V. (1983). *Simvol i ritual (Symbol and ritual)*. Moscow: Nauka.

Tokarev, S. A. (1990). *Rannie formy religii (Early forms of religion)*. Moscow: Politizdat.

Toporov, V. N. (1982). Pervobytnye predstavleniya o mire (obshchii vzglyad) (*Primitive concepts of the world: A general view*). In *Ocherki istorii estestvennonauchnykh znaniy v drevnosti (Essays on the history of scientific knowledge in antiquity)* (p. 26). Moscow.

Zarifov, H. (1958). Folklor va arxeologiya materiallarini qiyosiy o'rganish masalasiga doir (*On the comparative study of folklore and archaeological materials*). *O'zbek tili va adabiyoti masalalari*, (1), 25–30.

Zarifov, H. (1976). O'zbek xalq dostonlarining tarixiy asoslari bo'yicha tekshirishlar. Jangovor ot obrazining qadimiy asoslariga doir (*Studies on the historical foundations of Uzbek epics: The ancient basis of the war horse image*). In *Po'ltkan shoir* (pp. 65–88). Tashkent.